

Paweł B. Sztabiński
Polska Akademia Nauk i Uniwersytet Warszawski
Franciszek Sztabiński
Polska Akademia Nauk

JAK POŁĄCZYĆ PILOTAŻ Z BADANIEM PRÓBNYM? PRZYKŁAD EUROPEJSKIEGO SONDAŻU SPOŁECZNEGO 2004

Badania typu ilościowego poprzedzane są zazwyczaj badaniami wstępnymi. Artykuł pokazuje, jak w jednym przedsięwzięciu badawczym można połączyć dwa ich rodzaje: badania pilotażowe (pre-test) i próbne (trial study). Pierwsze z nich jest przeprowadzane na niewielkich próbach, a jego opracowanie ma charakter jakościowy, drugie zaś realizowane jest na próbach liczących kilkaset osób i opracowywane w sposób ilościowy. Wypracowana na potrzeby badania ESS oryginalna metodologia badania wstępnego polega na połączeniu analizy ilościowej z jakościową i pozwala przewyżczyć ograniczenia badania pilotażowego i próbnego.

Generalną zasadą obowiązującą w badaniach typu ilościowego, tzn. kwestionariuszowych, CATI oraz CAPI, jest poprzedzenie badań zasadniczych jakąś formą badań wstępnych (por. przykładowo Fowler 1984; Babbie 2004). Wynika to z kilku wzajemnie z sobą powiązanych przyczyn. Po pierwsze, badacz opracowuje narzędzie badawcze na podstawie swoich wyobrażeń o rzeczywistości, a więc o sposobie ujmowania badanych zjawisk w społeczeństwie, używanych do ich opisu kategorii pojęciowych i języka, społecznym odbiorze tych zjawisk itp., które nie muszą pokrywać się, a faktycznie rzadko w pełni pokrywają się z realną rzeczywistością. Jeśli wyobrażenia te zbyt daleko odbiegają od społecznych realiów, to albo w ogóle nie uzyskujemy odpowiedzi na zawarte w kwe-

Uwagi do Autorów lub prośby o nadbitki prosimy kierować: Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, e-mail: psztabin@ifispan.waw.pl lub fsztabin@ifispan.waw.pl

stionariuszu pytania, albo są to artefakty, albo też odpowiedzi są obciążone bardzo dużym błędem.

Druga przyczyna, uzasadniająca prowadzenie badań wstępnych, jest konsekwencją poprzedniej i wynika z samej istoty badań ilościowych. Badania te mają charakter standaryzowany, co oznacza zadawanie wszystkim badanym takich samych, wydrukowanych lub wyświetlonych na monitorze komputera pytań. Jeśli więc podczas realizacji badania okaże się, że jakieś pytanie „źle funkcjonuje”, tzn. jest niezrozumiałe, respondenci udzielają odpowiedzi w innych kategoriach, niż przewidział badacz lub też rozkłady odpowiedzi są zupełnie nieoczekiwane (np. niemal wszyscy badani mają taką samą opinię na dany temat) itp., praktycznie nie można już nic „ulepszyć”. Pytanie takie można jedynie wyeliminować z opracowania. Jest to zasadnicza różnica w porównaniu z badaniami typu jakościowego, gdzie doświadczenia z wcześniejszych wywiadów czy też sesji „fokusowych” mogą być wykorzystane do uzupełnienia czy też udoskonalenia scenariusza badania.

I wreszcie trzecia przyczyna, nadbudowująca się nad wymienionymi wcześniej, to koszt badania. Badania typu ilościowego, niezależnie od zastosowanej techniki, są bardzo kosztowne i dlatego mają charakter jednorazowy. Jeśli w badaniach jakościowych stwierdzimy, że ich wyniki nas nie satysfakcjonują, to stosunkowo niewielkim kosztem możemy zorganizować np. kilka dodatkowych sesji „fokusowych” według poprawionego scenariusza. W badaniach kwestionariuszowych, których koszty idą w setki tysięcy złotych, z reguły nie możemy sobie na to pozwolić.

W podręcznikach badań kwestionariuszowych i praktyce badawczej wyróżnia się trzy rodzaje badań wstępnych. Choć terminologia używana na ich określenie bywa różna (por. przegląd dokonany przez Lutyńską 1975), to w ostatnich dwóch dziesięciokach lat poszczególne ich rodzaje przyjęło się nazywać w Polsce badaniami rekonesansowymi lub zwiadem badawczym, badaniami pilotażowymi lub pretestem, oraz badaniami próbnymi.

Badania rekonesansowe (zwiad badawczy) służą doprecyzowaniu koncepcji badawczej. Aczkolwiek podstawą koncepcji są założenia teoretyczne i wynikające z niej zapotrzebowanie na określone informacje, to w tego rodzaju badaniach chodzi o wspomniany już sposób postrzegania w społeczeństwie wymiarów podjętej problematyki, kategorie pojęciowe służące do ich wyodrębnienia i opisu, używany przez badanych język itp. Ze względu na tak określone cele, w badaniach rekonesansowych stosuje się techniki jakościowe, w ostatnich latach przede wszystkim FGI („fokusy”) lub IDI.

Badania pilotażowe (pre-test) służą ocenie metodologicznej przygotowanego już narzędzia badawczego, a więc kwestionariusza i instrukcji dla ankietera

oraz przyjętej procedury badawczej. Na podstawie reakcji respondenta ocenie podlega więc rozumienie pytań kwestionariuszowych przez badanych, ich drażliwość, która może negatywnie wpływać na wartość lub możliwość uzyskania informacji, długość wywiadu i struktura kwestionariusza (chodzi o przejawy znużenia lub zniecierpliwienia badanych) itp. Ankieterzy oceniają również kompletność i trafność rozstrzygnięć przedstawionych w instrukcji, przyjęty sposób aranżacji wywiadu itp., a w przypadku stosowania dodatkowych narzędzi badawczych – np. testów dla respondentów lub ankiet samodzielnie przez nich wypełnianych – miejsce ich zastosowania w wywiadzie i przyjęty sposób zachęcania badanych do wypełnienia. Badania takie prowadzi się z reguły na niewielkiej, liczącej 20 – 50 osób próbie. Jej niewielka liczebność związana jest z jakościowym, nie zaś ilościowym charakterem opracowania wyników pilotażu. Próba nie musi odzwierciedlać struktury próby w badaniach zasadniczych, choć wskazane jest, aby wszystkie jej najważniejsze segmenty były reprezentowane.

Badania próbne służą, ujmując najogólniej, do sprawdzenia przyjętego sposobu operacjonalizacji koncepcji badawczej czy też, mówiąc inaczej, sprawdzenia, jak „pracują” wskaźniki. Są one realizowane na próbie liczącej zazwyczaj 200 – 500 osób i stanowią miniaturę badań zasadniczych. Próba dobierana jest w podobny sposób, co planowana próba w badaniu zasadniczym. Również sposób analizy zebranego materiału (zbioru danych z badania) jest analogiczny do planowanego w badaniu zasadniczym. Uzyskane rozkłady odpowiedzi respondentów i wyniki innych analiz pozwalają ocenić, czy przyjęte wskaźniki rzeczywiście mierzą to, co z założenia mają mierzyć. Odmienne, niż można było oczekiwać na gruncie przyjętej teorii, wyniki tych analiz stanowią wskazówkę do ponownego przemyślenia trafności przyjętych wskaźników lub nawet sposobu konceptualizacji badania.

Jak widać z przytoczonych charakterystyk, poszczególne rodzaje badań wstępnych mają odmienne cele i realizowane są na różnych etapach przygotowania badania zasadniczego. Choć badania rekonesansowe prowadzone są na etapie preparacyjnym kwestionariusza, to jednak, podobnie jak badania próbne, realizują niemal wyłącznie cel „substancywny”: służą dopracowaniu koncepcji badawczej i zestawu zastosowanych wskaźników. Przypomnijmy: pilotaż realizuje cele metodologiczne. Z kolei badania pilotażowe i badania próbne zajmują podobne miejsce w chronologii procesu badawczego: są one realizowane już po przygotowaniu kwestionariusza i służą jego przetestowaniu – choć ze względu na odmiennie określone cele.

Oczywiście ideałem jest realizacja przed każdym badaniem zasadniczym wszystkich trzech rodzajów badań wstępnych. Jednakże ze względu na ograni-

czenia finansowe, a przede wszystkim czasowe, jest to zazwyczaj niemożliwe. Realizuje się jeden, co najwyżej dwa rodzaje badań wstępnych. W badaniach rynkowych typu *ad hoc* jest to zazwyczaj rekonesans, w badaniach naukowych – pilotaż, a w badaniach na dużych próbach i badaniach międzykrajowych, w których należy przetestować w poszczególnych krajach zarówno trafność wskaźników, jak i społeczny odbiór kwestionariusza – pilotaż i badanie próbne.

W niniejszym artykule przedstawimy propozycję procedury łączącej w jednym badaniu cele pilotażu i badania próbnego. Propozycja ta została wypracowana przez Franciszka Sztabińskiego i Pawła B. Sztabińskiego przy współpracy Zbigniewa Sawińskiego w związku z badaniem wstępnym, zrealizowanym przed drugą rundą Europejskiego Sondażu Społecznego¹. Najpierw warto jednak uświadomić sobie ograniczenia każdego z tych rodzajów badań wstępnych.

Zakres wniosków z pilotażu i badania próbnego

Jak wspomniano, celem badania pilotażowego jest metodologiczna ocena narzędzia badawczego. Ponieważ badanie takie realizuje się na niewielkiej, zazwyczaj w sposób celowy dobranej próbie, jego wyniki mogą być opracowane jedynie w sposób jakościowy. Wynikają z tego dwa istotne jego ograniczenia. Po pierwsze, nie mamy pewności, czy w badaniu ujawniły się wszystkie rodzaje problemów metodologicznych, które mogą wystąpić w badaniu zasadniczym. Możliwe jest przecież, że przy tak niewielkiej liczebności przebadanych przypadków, pewne istotne braki narzędzia empirycznie w ogóle nie ujawniły się. Po drugie, nie wiemy, jaki jest zakres występowania ujawnionych problemów. Niewielka przebadana próba i w konsekwencji jakościowy sposób opracowania wyników nie pozwalają orzekać, jak dalece ujawnione braki narzędzia rzeczywistości stanowią zagrożenie dla wartości danych z badania zasadniczego.

Od ograniczeń nie są wolne również badania próbne. Ponieważ przedmiotem analizy jest jedynie zbiór danych z badania zawierający odpowiedzi respondentów, istnieje możliwość, że niektóre wnioski dotyczące doboru wskaźników są nietrafne. Możliwe jest przecież, że przyjęty wskaźnik, tzn. zjawisko, na podstawie którego wnioskujemy o innym, będącym zasadniczym przedmiotem naszych zainteresowań zjawisku, jest dobrany trafnie, lecz sposób jego pomiaru, tzn. sposób sformułowania pytania jest niewłaściwy. Wpływa to na udzielane

¹ Omówienie tego projektu badawczego zawarte jest w artykułach P. B. Sztabińskiego (2001; 2004).

przez badanych odpowiedzi i tym samym wyniki analiz zebranego materiału. Nie mając zatem informacji typu pilotażowego, dokonujemy oceny ułomnej, opartej na założeniu o poprawności metodologicznej pytania.

Biorąc pod uwagę wskazane ograniczenia badań pilotażowych i próbnych, celowe było wypracowanie procedury badania wstępnego, umożliwiającej całościową ocenę przygotowanego kwestionariusza. Chodzi o procedurę, która pozwalałaby formułować uprawnione statystycznie wnioski dotyczące występowania problemów natury metodologicznej oraz dostarczała danych jakościowych na ich temat, a jednocześnie umożliwiały analizy typowe dla badania próbnego.

Procedura badania

Badanie wstępne przed drugą rundą Europejskiego Sondażu Społecznego zrealizowane zostało w Wielkiej Brytanii i w Polsce. Wielka Brytania wybrana została jako „ojczyzna językowa” kwestionariusza źródłowego, z którego korzystały wszystkie kraje uczestniczące w projekcie: podobnie jak w pierwszej rundzie ESS, był on przygotowany w języku angielskim. O wyborze Polski jako drugiego kraju zadecydowały dwie racje. Po pierwsze, kwestionariusz należało przetestować w krajach o odmiennych kulturach. Z tego punktu widzenia nasz kraj stanowił dobry kontrast dla krajów zachodniej Europy. Drugą racją była wysoka ocena poziomu metodologicznego zrealizowanej w Polsce 1 rundy badania ESS. Omawiane badanie wstępne, podobnie jak 1 rundę ESS, zrealizował Ośrodek Realizacji Badań Socjologicznych Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

Centralny Zespół Koordynacyjny (CCT), kierujący bezpośrednio realizacją projektu „Europejski Sondaż Społeczny”, sformułował następujące cele badania wstępnego:

- (i) przetestowanie sformułowań nowych pytań w celu upewnienia się, że są zrozumiałe i prawidłowo rozumiane przez respondentów,
- (ii) zidentyfikowanie pytań, które powinny zostać usunięte,
- (iii) sprawdzenie czasu trwania nowych modułów.

Dla realizacji tych celów zaproponowano następującą procedurę:

- (i) badanie ma zostać zrealizowane na ogólnokrajowej próbie losowej 500 osób,
- (ii) mają w nim wziąć udział zarówno doświadczeni, jak i niedoświadczeni ankieterzy,
- (iii) każdy ankieter po przeprowadzeniu wywiadów (nie więcej niż 20) ma obowiązek wypełnić specjalny kwestionariusz, stanowiący podsumowanie jego obserwacji (kwestionariusz „debriefingowy”),

- (iv) należy przygotować zbiór danych z badania,
- (v) po zakończeniu badania należy zorganizować sesję podsumowującą wnioski metodologiczne z badania z udziałem co najmniej 10 ankieterów („sesję debriefingową”).

Należy zauważyć, że określone przez CCT cele badania, w szczególności dwa pierwsze, mają charakter metodologiczny, typowy dla badań pilotażowych. Jednakże założona procedura badania, a konkretnie jego realizacja na ogólnokrajowej próbie liczącej 500 osób i przygotowanie zbioru danych są charakterystyczne dla badania próbnego. A zatem miało to być badanie, które łączy dwa wyróżnione wcześniej ich rodzaje.

Jednocześnie jednak te elementy procedury, które zgodnie z założeniami służyć miały realizacji celów metodologicznych badania, nie gwarantowały, w naszym przekonaniu, ich osiągnięcia. Jediną podstawą do sformułowania wniosków na temat poprawności pytań i ewentualnie propozycji ich usunięcia miały być uogólnione doświadczenia ankieterów z realizacji badania, przedstawione w kwestionariuszu „debriefingowym” i podczas sesji „debriefingowej”. Tymczasem nasze doświadczenia z realizacji badań pilotażowych z zastosowaniem różnych procedur wyraźnie wskazują, że na zawartość zbiorczych raportów ankieterskich, przygotowywanych po zakończeniu realizacji badania, największy wpływ mają obserwacje z ostatnich zrealizowanych wywiadów. Jako najświeższe, są one po prostu najbardziej wyraziste i tym samym przesłaniają obserwacje z wywiadów zrealizowanych wcześniej. Ta sama tendencja występuje podczas sesji podsumowujących wyniki badania pilotażowego z tą tylko różnicą, że ankieterzy będąc w grupie, mają dodatkowo skłonność raczej do opowiadania wydarzeń spektakularnych i anegdotycznych z pracy terenowej niż rzetelnego dokonywania sumarycznej oceny przebiegu wywiadów. Ponadto zbiorcze raportowanie wyników, czy to w formie ustanej czy pisemnej, wymaga od ankietera dodatkowej umiejętności: syntetycznego podsumowania ogółu swoich obserwacji z pracy terenowej. Nie każdy, nawet dobry ankieter, musi taką umiejętność posiadać.

Celem wypracowanej przez nas procedury było uzyskanie w każdym wywiadzie dwóch rodzajów informacji: odpowiedzi respondenta na pytania kwestionariuszowe oraz informacji o charakterze ilościowym i jakościowym dotyczących procesu udzielania tych odpowiedzi, co pozwalało zrealizować cel metodologiczny badania. Procedura ta obejmowała następujące elementy:

- (i) Dobór odpowiednich ankieterów.
- (ii) Specjalne przygotowanie narzędzi badawczych.
- (iii) Dobór próby, realizację badania, przygotowanie zbioru danych i wstępną analizę wyników.

- (iv) Sesję „debriefingową”.
- (v) Przygotowanie raportu z badania.

Dobór ankieterów

O dobór właściwych ankieterów do realizacji tego badania zwróciliśmy się do koordynatorów regionalnych sieci ankierskich, stale współpracujących z ORBS. Każdy koordynator miał wytypować po kilku ankieterów, charakteryzujących się swoistą „wrażliwością metodologiczną”. Chodziło o osoby, które po przeprowadzeniu standardowego wywiadu kwestionariuszowego mają poczucie, że sztywne ramy standaryzowanego narzędzia nie pozwalają przekazać całego bogactwa wypowiedzi respondenta i innych jego zachowań, ważnych z punktu widzenia wartości danych z badania. Zgodnie z otrzymaną z CCT specyfikacją, miały to być zarówno osoby o dużym, jak i niewielkim doświadczeniu ankierskim.

Zatrudnienie osób mających niewielkie doświadczenie ankierskie w badaniu o celach metodologicznych stoi w sprzeczności zarówno z polską praktyką badań pilotażowych, jak i zaleceniami podręcznikowymi (por. przykładowo Fowler 1984). Jednakże ma ono uzasadnienie. Jak wiadomo, w każdej sieci ankierskiej przynajmniej 50% składu podlega w ciągu roku rotacji. Każde badanie realizują więc zarówno ankierzy doświadczeni, jak i niedoświadczeni. Tymczasem wyniki badania pilotażowego dostarczają jedynie informacji o problemach realizacyjnych tych pierwszych, którzy mają mniej problemów zarówno w kontakcie z respondentami, jak i w posługiwaniu się kwestionariuszem. Dlatego też uzyskanie informacji o przebiegu wywiadów również od osób z niewielkim doświadczeniem pozwala lepiej dostosować narzędzie badawcze do realnych warunków pracy i umiejętności wszystkich ankierów.

Każda wytypowana przez koordynatora kandydatura do udziału w badaniu była weryfikowana na podstawie informacji zawartych w bazie danych o ankierach ORBS pod kątem jakości i rzetelności pracy we wcześniejszych badaniach. Ponieważ zadanie stawiane przed ankierami było trudne i złożone, mogły je realizować jedynie osoby, których praca nie budziła wcześniej zastrzeżeń. Kryterium oceny było występowanie błędów w realizowanych wcześniej wywiadach oraz zastrzeżenia dotyczące uczciwości ankierów – na podstawie kontroli terenowej ich pracy.

Narzędzie badawcze

Narzędzie badawcze obejmowało: kwestionariusz wywiadu, instrukcję dla ankietera, kwestionariusz „debriefingowy” oraz karty respondenta, list zapowiedni i formularz doboru respondenta.

Kwestionariusz wywiadu składał się z dwóch części: zasadniczej („substancyjnej”), która zawierała pytania oraz ankiety do ankietera po wywiadzie pilotażowym. Część zasadnicza kwestionariusza została przygotowana w specjalny sposób. Ponieważ zawierała ona pytania powtarzane w każdej rundzie badania ESS, a więc takie, które były już przetestowane oraz pytania nowe (tzw. moduły rotacyjne), będące zasadniczym przedmiotem naszego zainteresowania, te ostatnie zostały oznaczone gwiazdką (*). Chodziło o to, aby ankieter podczas realizacji wywiadu zwrócił szczególną uwagę na reakcje respondenta w związku z tymi właśnie pytaniami.

Dodatkowo niektóre pytania, w stosunku do których CCT oczekiwało określonych informacji dotyczących wybranego aspektu ich funkcjonowania, oznaczone zostały strzałką (⇒). Informacje te dotyczyły oceny adekwatności zastosowanej w pytaniu skali, oceny trudności pytania, określonych zachowań respondenta (np. czy pytał, co rozumieć przez „ziołowe środki lecznicze”) itp. Cel zastosowania strzałek był podobny, jak w przypadku gwiazdek.

Niezależnie od tego, pod każdym pytaniem kwestionariuszowym zamieszczony został zestaw symboli oznaczających różne reakcje respondenta w związku z danym pytaniem. Symbole te ankieter zobowiązany był zaznaczać podczas wywiadu. Umożliwiło to uzyskanie danych ilościowych o reakcjach respondenta w związku z poszczególnymi pytaniami w danym wywiadzie i pozwoliło na ich statystyczną analizę. Zakreślając symbol, ankieter zobowiązany był ponadto zanotować odpowiedź respondenta, jego komentarz lub też własną obserwację wyjaśniającą, na czym konkretnie polegał wskazany problem. W ten sposób uzyskiwaliśmy dane jakościowe o funkcjonowaniu pytań, pomocne w interpretacji danych ilościowych.

Zastosowany zestaw symboli, których pełny, przytoczony tutaj sens zamieszczony został w instrukcji dla ankietera, obejmował następujące sytuacje:

- 1z** **Objawy znużenia lub zniecierpliwienia respondenta.** Zwracamy uwagę, że mogą być one związane z pytaniem, blokiem pytań lub też całym wywiadem. W związku z tym symbol ten może być zakreślony przy pojedynczym pytaniu, wszystkich (lub części) pytań bloku lub też począwszy od któregoś pytania, do końca kwestionariusza. Jeśli objawem znużenia

lub zniecierpliwienia są również wygłaszane przez respondenta komentarze, należy je zanotować.

2t **Trudność pytania.** Chodzi o sytuację, gdy respondent nie rozumie sensu pytania, np. pyta, o co w nim chodzi lub też odpowiedź wskazuje na niezrozumienie pytania. Pytania takie lub odpowiedzi należy zanotować w wolnym miejscu. W kafeterii notujemy wówczas „trudno powiedzieć”.

3n **Niejasność użytych w pytaniu terminów lub zwrotów.** Respondent rozumie sens pytania, ale np. pyta o sens terminu (zwrotu) lub też odpowiedź wskazuje, że nie rozumie go. Pytania takie lub odpowiedzi należy zanotować w wolnym miejscu. W kafeterii notujemy wówczas „trudno powiedzieć”.

4k **Problemy z kafeterią (skalą) w pytaniu.** Chodzi o sytuację, gdy respondent rozumie pytanie, ale udziela odpowiedzi spoza kafeterii (skali) lub też nie rozróżnia jej punktów. Odpowiedzi takie należy zanotować w wolnym miejscu, zaznaczając w kafeterii odpowiedź „trudno powiedzieć” lub „inna odpowiedź”.

5pp **Powtórzenie pytania.** Chodzi o sytuację, gdy ankieter z jakichś względów uzna, że pytanie należy powtórzyć, np. respondent milczy, odpowiedź wskazuje, że nie zrozumiał pytania, udziela odpowiedzi wskazującej na niezrozumienie punktów kafeterii itp.

6d **Pytanie drażliwe.** Należy w wolnym miejscu zanotować objawy drażliwości, np. komentarz respondenta.

7i **Pytanie interesujące.** Należy zaznaczyć, gdy respondent wygłasza komentarz na ten temat lub gdy ankieter zauważy wyraźne ożywienie lub zainteresowanie respondenta. Zwracamy uwagę, że ożywienie to lub zainteresowanie może wystąpić w związku z pytaniem lub blokiem pytań.

8iu **Inne uwagi.** Należy zaznaczyć, gdy ankieter ma inne uwagi w związku z pytaniem i zanotować ich rodzaj i ewentualne komentarze respondenta.

9bu **Bez uwag.** Symbol ten wprowadzony jest dla ułatwienia analizy wyników pilotażu.

Przedstawiony zestaw symboli obejmuje praktycznie wszystkie możliwe problemy związane z funkcjonowaniem pytań. Warto jednak zwrócić uwagę, że obejmuje on również pozytywną reakcję respondenta na pytanie – „pytanie interesujące”. Informacja ta może być przydatna przy ustalaniu struktury kwestionariusza, zwłaszcza, gdy jest on długi i generalnie nużący.

Jest oczywiste, że niektóre z symboli mogą współwystępować, np. znużenie, trudność, problemy z kafeterią i powtórzenie pytania. Jednak niektóre wyklu-

czają się, np. znużenie i zainteresowanie pytaniem czy też „bez uwag” i jakikolwiek inny symbol.

W celu ułatwienia ankietantom posługiwania się symbolami, każdy z nich otrzymał osobną kartkę (rodzaj *flying sheet*), zawierającą ich skrótowe wyjaśnienie.

Przykładowa strona zastosowanego kwestionariusza zamieszczona jest poniżej.

PC6. Kiedy przyjechał/a P., żeby zamieszkać w Polsce? Odpowiadając proszę posłużyć się tą kartą.

KARTA 13

W ciągu ostatniego roku 1
 1-5 lat temu 2
 6-10 lat temu 3
 11-20 lat temu 4
 Ponad 20 lat temu 5
 (Trudno powiedzieć) 8

1z 2t 3n 4k 5pp 6d 7i 8iu 9bu

CZAS C2. Wpisać GODZINĘ ZAKOŃCZENIA modułu C:

SEKCJA D

CZAS D1. Wpisać GODZINĘ ROZPOCZĘCIA modułu D:

„Dobre zdrowie” oznacza bardzo różne rzeczy dla różnych ludzi. Kiedy myśli P. o kimś, kto cieszy się dobrym zdrowiem, jak się P. wydaje, na ile ważne jest dla niego ...

KARTA 14

	Konieczne	Bardzo	Ważne	Niezbýt	W ogóle	(Trudno
		ważne		ważne	nieważne	powiedzieć)
*PD1. ...aby być ogólnie w dobrej formie?	1	2	3	4	5	8
1z 2t 3n 4k 5pp 6d 7i 8iu 9bu						
*PD2. ...aby nic go nie bolało i nie odczuwał żadnych dolegliwości?	1	2	3	4	5	8
1z 2t 3n 4k 5pp 6d 7i 8iu 9bu						
*PD3. ...aby nie odczuwał lęków, niepokojów?	1	2	3	4	5	8
1z 2t 3n 4k 5pp 6d 7i 8iu 9bu						
*PD4. ...aby nigdy nie musiał odwiedzać lekarza?	1	2	3	4	5	8
1z 2t 3n 4k 5pp 6d 7i 8iu 9bu						
*PD5. ...aby móc bez trudu wykonywać codzienne czynności?	1	2	3	4	5	8
1z 2t 3n 4k 5pp 6d 7i 8iu 9bu						

Ankieta do ankietera po wywiadzie pilotażowym zamieszczona była, jak wspomniano, w każdym kwestionariuszu. Składała się ona z dwóch części. Część ogólna zawierała podsumowanie obserwacji i uwag do całego kwestionariusza i poszczególnych jego sekcji w danym wywiadzie według wskazanych wcześniej rodzajów problemów związanych z funkcjonowaniem pytań. Część szczegółowa zawierała pytania dotyczące określonych aspektów funkcjonowania wskazanych pytań kwestionariuszowych – tych, które w kwestionariuszu oznaczone były strzałką. Zamieszczenie w każdym kwestionariuszu ankiety do ankietera miało więc dwojaki cel: pozwalało na spojrzenie na wywiad jako pewną całość – nie zaś jedynie sumę pytań, a jednocześnie dostarczało informacji ilościowych dotyczących konkretnych aspektów funkcjonowania wybranych pytań.

Instrukcja dla ankietera składała się z dwóch części: pilotażowej oraz „substancyjnej”, zawierającej wyjaśnienia dotyczące pytań kwestionariuszowych. W pierwszej części szczegółowo omówione zostały symbole zamieszczone przy pytaniach oraz zasady posługiwania się nimi.

Kwestionariusz „debriefingowy” ankieter wypełniał po zakończeniu realizacji wszystkich wywiadów. Składał się on z czterech części. Pierwsza część dotyczyła aranżacji: ankieter miał w niej przedstawić stosowane przez niego, skuteczne sposoby przekonywania respondentów do zgody na udział w tym badaniu. Choć informacje te były mało przydatne w opracowaniu wyników badania, to stanowiły bardzo cenny materiał do instrukcji i szkolenia ankieterów przed badaniem zasadniczym. Pozostałe części kwestionariusza zawierały pytania dotyczące kategorii respondentów, z którymi wywiad trwał najdłużej, uwag do poszczególnych sekcji wywiadu oraz uwag do całego kwestionariusza.

Realizacja badania, przygotowanie zbioru danych i wstępna analiza rezultatów badania

Realizacja badania została poprzedzona szkoleniem w Warszawie, w którym wzięli udział wszyscy ankieterzy. Oprócz celów merytorycznych, związanych bezpośrednio z realizacją badania, miało ono podnieść ich motywację do rzetelnego wywiązania się z podjętego zadania. Szkolenie składało się z dwóch części: pierwsza, metodologiczna, poświęcona była omówieniu specyficznych celów badania oraz zasad jego realizacji, druga zaś – podobnie jak w standardowym szkoleniu – podsumowaniu najważniejszych punktów instrukcji do pytań oraz wyjaśnieniu wątpliwości ankieterów związanych ze sposobem ich zadawania.

Podczas szkolenia zapowiedziano także, że ci ankieterzy, których uwagi będą najbardziej wnikliwe, zostaną zaproszeni do udziału w sesji „debriefingowej”.

Badanie zostało zrealizowane na ogólnopolskiej próbie losowej – bez próby rezerwowej. Czas realizacji badania wynosił 11 dni. W przewidzianym okresie zrealizowano 507 wywiadów (64% wylosowanej próby), z których dwa zostały przerwane przez respondentów.

Dla potrzeb analizy wyników badania przygotowany został specjalny, rozszerzony zbiór danych. Zawierał on zarówno dane „substancyjne” (odpowiedzi respondentów na pytania kwestionariusza), jak i dane „metodologiczne”, dotyczące reakcji respondentów na pytania. Te ostatnie obejmowały informacje dotyczące występowania poszczególnych, wspomnianych już rodzajów problemów w związku z pytaniem (według zamieszczonych przy pytaniach symboli) oraz tekstowo wprowadzone uwagi i komentarze respondentów i ankieterów do poszczególnych pytań. Uwzględnione zostały zarówno notatki ankieterów przy poszczególnych pytaniach, jak i dane z ankiet do ankietera.

W celu ułatwienia analizy danych, przygotowano zostały dwa zbiorcze zestawienia, obrazujące reakcje respondentów na pytania. Pierwsze z nich zawierało informacje o charakterze ilościowym. Były to frekwencje występowania poszczególnych rodzajów problemów na poziomie zbiorczym (poszczególnych modułów) oraz jednostkowym, tzn. dotyczących każdego z pytań osobno. Przykładowa strona takiego zestawienia przedstawiona jest poniżej.

ZESTAWIENIA OCEN

Pytanie	Liczba odpo- wiedzi	1z znuże- nie	2t trud- ność	3n nie- jasne	4k kafe- teria	5pp powtó- rzenie	6d draż- liwe	7i intere- sujące	8iu inne uwagi	9bu brak uwag
Cały kwe- stionariusz	99261	2,0%	2,4%	0,4%	1,1%	2,7%	0,7%	1,3%	2,7%	88,7%
Cały moduł A	4040	0,5%	1,8%	0,5%	2,0%	2,1%	0,5%	0,6%	3,2%	90,4%
Cały moduł B	7575	0,4%	8,0%	0,5%	1,6%	5,8%	1,8%	1,6%	4,6%	80,2%
Cały moduł C	2534	0,3%	0,7%	0,2%	0,8%	1,0%	1,0%	1,2%	2,5%	93,0%
Cały moduł D	17675	1,4%	2,1%	0,4%	1,2%	2,9%	0,3%	1,2%	3,1%	89,1%
Cały moduł E	17170	2,0%	2,7%	0,5%	1,0%	3,9%	0,8%	1,2%	3,0%	87,7%
Cały moduł F	13016	0,7%	1,4%	0,3%	0,7%	1,3%	0,6%	0,2%	1,9%	93,9%
Cały moduł G	28723	2,4%	1,9%	0,2%	1,0%	2,1%	0,8%	2,4%	2,4%	88,6%
Cały moduł S1	4112	5,0%	1,8%	0,1%	1,4%	1,5%	0,3%	0,4%	1,8%	89,3%
Cały moduł S2	4416	7,0%	2,0%	0,5%	1,2%	3,3%	0,1%	0,1%	1,4%	87,3%

MODUŁ A

Pytanie	Liczba odpo- wiedzi	1z znuże- nie	2t trud- ność	3n nie- jasne	4k kafe- teria	5pp powtó- rzenie	6d draż- liwe	7i intere- sujące	8iu inne uwagi	9bu brak uwag
PA1.(*)Używa telefonu komórkowego do rozmów z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi	505	0,0%	1,0%	0,4%	3,6%	0,4%	0,4%	0,0%	1,6%	93,9%
PA2.(*)Używa telefonu komórkowego do SMS-ów z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi	505	1,0%	0,8%	0,4%	2,8%	0,0%	0,6%	0,2%	3,4%	92,3%
PA3. (*)Korzystanie z komputera	505	0,2%	0,4%	0,0%	0,6%	0,2%	0,2%	0,0%	3,2%	95,4%
PA4. (*)Prywatne e-maile, udział w czatach i komunikowanie się przez internet	505	0,2%	1,8%	1,0%	1,2%	1,4%	0,4%	0,4%	4,6%	90,7%
PA5. (*)Korzystanie z internetu dla celów prywatnych	505	1,8%	2,0%	1,2%	0,6%	1,8%	0,6%	1,0%	5,0%	88,9%
PA6.Większości ludzi można ufać czy ostrożności nigdy nie za wiele	505	0,2%	3,4%	0,2%	2,8%	5,5%	0,8%	0,6%	3,0%	86,3%
PA7.Większość ludzi starałaby się P. wykorzystać czy postępowaliby uczniwie	505	0,2%	3,0%	0,0%	2,6%	4,8%	0,4%	1,0%	3,0%	86,3%
PA8. Ludzie starają się służyć innym czy dbają o własny interes	505	0,2%	2,4%	0,6%	2,2%	3,0%	0,8%	1,6%	2,0%	89,5%

Drugie zestawienie zawierało zanotowane w kwestionariuszu oraz w ankiecie do ankietera komentarze respondentów i ankieterów uporządkowane według pytań, a więc informacje jakościowe o ich funkcjonowaniu. Zostały one uzupełnione o informacje o ankieterze (region i liczba zrealizowanych wywia-

dów) oraz o respondencie – jego podstawowych cechach społeczno-demograficznych. Informacje te mogły być przydatne w analizach. Pierwsza z nich pozwalała kontrolować, czy dany problem nie jest specyficzny dla danego ankietera, a więc nie jest pochodną jego cech i stylu prowadzenia wywiadu. Druga informacja pozwalała zorientować się, które kategorie respondentów mają określonego rodzaju problemy z udzielaniem odpowiedzi. Przykładowa strona wykorzystywanego zestawienia przedstawiona jest poniżej.

PA1: (*)Używa tel. komórkowego do rozmów z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi

Ankieter: (01-503) K. K., ośrodek: Warszawa, liczba wywiadów: 13
 Respondent: (435) mężczyzna, 44 lat, wieś (woj. warszawskie), podstawowe
 Oceny: 4k: problemy z kafeterią odpowiedzi
 Komentarz: resp. odpowiedział nie korzystając z karty, dopiero na ponowne prośby wybrał odp. z kafeterii

Ankieter: (01-558) M. K., ośrodek: Warszawa, liczba wywiadów: 19
 Respondent: (411) kobieta, 49 lat, miasto do 10 tys. (Serock), średnie ogólnokształcące
 Komentarz: R: w ogóle nie mam telefonu komórkowego

Ankieter: (01-558) M. K., ośrodek: Warszawa, liczba wywiadów: 19
 Respondent: (420) kobieta, 74 lat, miasto 1 mln+ (Warszawa), średnie zawodowe
 Oceny: 2t: trudność pytania, niezrozumienie
 4k: problemy z kafeterią odpowiedzi
 [PA1] resp. korzysta z telefonu komórkowego tylko podczas wakacyjnych wyjazdów i innych dłuższych pobytów poza domem. Trudno mi nawet uśrednić odpowiedź.
 Komentarz: R: w miarę potrzeby – na wakacjach, podczas wyjazdów; zimą jesienią – w ogóle nie korzystam. Tylko na wakacyjnych wyjazdach

Ankieter: (29-001) B. M., ośrodek: Kielce, liczba wywiadów: 13
 Respondent: (118) mężczyzna, 48 lat, miasto do 10 tys. (Małogoszcz), zasadnicze zawodowe
 Oceny: 8iu: inne uwagi
 Komentarz: Resp. od razu nie czytając nawet kafeterii mówi „nie mam” (a więc nie korzystam z telefonu kom.) co uważa za jednoznaczne

Ankieter: (29-006) I. D., ośrodek: Kielce, liczba wywiadów: 7
 Respondent: (126) kobieta, 81 lat, miasto 200–499 tys. (Radom), pomaturalne/policealne
 A do ank.: 1z: znużenie, zniecierpliwienie [PA1-PA5] – umieszczone na początku pytania na które respondent udziela negatywnych odpowiedzi zaczynają go denerwować
 A do ank.: 8iu: niedostosowanie [PA1-PA5] – resp. nie posiada i nigdy nie używa takich urządzeń, więc zadawanie 5 pytań o nowoczesne rozwiązania techniczne do komunikowania się troszeczkę ją denerwowało

Zbiór danych oraz powyżej przedstawione zestawienia zostały przygotowane w ciągu 7 dni. Ich wstępna analiza miała na celu identyfikację problemów, które należało poruszyć podczas sesji podsumowującej wyniki badania (sesji debriefingowej). Analiza ta przebiegała w następujący sposób: najpierw, na podstawie zestawienia „ilościowego”, zidentyfikowane były pytania, w których występowały problemy metodologiczne. Arbitralnie przyjęliśmy, że pytanie należy poddać dokładniejszej analizie, jeśli jakiś problem występuje wśród około 3% badanych. W takim przypadku, na podstawie frekwencji odpowiedzi substancyjnych oraz danych „jakościowych”, staraliśmy się zrozumieć, na czym konkretnie polega problem w danym pytaniu, z czym, z jaką ułomnością pytania jest on związany. Ujmując inaczej, poszukiwaliśmy prawidłowości w dostarczonych przez ankietę informacji jakościowych. Przykładowo, pyt. PA1 dotyczyło wykorzystywania telefonu komórkowego do rozmów z rodziną, przyjaciółmi i znajomymi. Wydrukowana na karcie skala częstości rozpoczynała się od punktu „nigdy go nie wykorzystuję do tego celu”, ale w kwestionariuszu dodatkowo zamieszczony był nie pokazywany respondentowi punkt „nie mam telefonu komórkowego”. Problem z kafeterią (wśród 3,6% badanych) polegał przede wszystkim na tym, że część osób nie mających telefonu spontanicznie deklarowała jego brak, a inni udzielali odpowiedzi „nigdy”. W rezultacie kategoria „nigdy” stała się heterogeniczna. Obejmowała ona osoby, które nigdy nie wykorzystują telefonu do tego celu oraz takie, które nie mają telefonu. Tym samym kafeteria stała się nierozłączna.

Jednak nie zawsze posiadane przez nas dane pozwalały na jednoznaczną interpretację problemu lub problemów występujących w związku z pytaniami. W takim przypadku pytanie uwzględnialiśmy jako punkt w scenariuszu sesji debriefingowej.

Sesja podsumowująca wyniki badania (sesja „debriefingowa”)

Celem sesji debriefingowej była ogólna ocena badania, narzędzi badawczych, tzn. kwestionariusza i instrukcji oraz zrozumienie problemów występujących w związku z niektórymi pytaniami – tymi, przy których posiadane przez nas informacje nie pozwalały na jednoznaczne interpretacje. Założyliśmy, że sesja powinna zostać zorganizowana na wzór FGI (sesji „fokusowej”). Dlatego też liczbę uczestników ograniczyliśmy do 13 osób. Zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią, byli to najlepsi ankietery, wyselekcjonowani na podstawie wartości i wnikliwości uwag zawartych we wspomnianych kwestionariuszach debriefi-

ngowych. Czas sesji został ograniczony do 4 godzin, a za udział w niej uczestnicy otrzymali wynagrodzenie, stanowiące dodatkową motywację do aktywności podczas jej trwania. Przebieg sesji był rejestrowany na taśmie VHS, co umożliwiło przygotowanie transkrypcji.

Sesja odbyła się w Warszawie 9 dni po zakończeniu realizacji badania, a więc w okresie, kiedy doświadczenia z pracy terenowej nie uległy jeszcze zatarciu. W celu ich odświeżenia każdy ankietę pół godziny przed sesją otrzymał do wglądu zrealizowane przez siebie wywiady. Nie wręczaliśmy kwestionariuszy debriefingowych obawiając się, że podczas sesji ankieteryzy mogliby ograniczyć się do odczytywania zawartych w nich podsumowań.

Scenariusz sesji obejmował ogólną ocenę kwestionariusza i instrukcji, ocenę poszczególnych modułów, ocenę wpływu procedury badania – chodzi o zaznaczanie symboli i notowanie uwag – na czas trwania wywiadu oraz ocenę wybranych według wspomnianych zasad pytań. Uwzględnienie ogólnej oceny narzędzi badawczych i poszczególnych modułów uznaliśmy za celowe, gdyż nie musiały one wynikać z uwag do poszczególnych pytań ani nawet uwag zawartych w ankiecie do ankietera po wywiadzie pilotażowym.

Nie wchodząc w szczegóły przebiegu sesji należy wspomnieć o kilku sprawach. Po pierwsze, podjęte zabiegi zmierzające do zmotywowania ankieteryzy do aktywności podczas sesji, rzeczywiście sprawdziły się. W dyskusji uczestniczyła rzeczywiście cała grupa; nie było „milczących uczestników”. Po drugie, sesja wniosła wiele dodatkowych, wartościowych informacji jakościowych do naszej wiedzy o przebiegu wywiadu i reakcjach respondentów na poszczególne pytania. Ankieteryzy spontanicznie podnosili istotne problemy i zgłaszali uwagi także do pytań, które nie zostały uwzględnione w przygotowanym przez nas scenariuszu. Zgłosili także wiele propozycji przeformułowania pytań, które sprawdziły się podczas ich pracy w terenie. Po trzecie, przebieg dyskusji wykazał, że przyjęta w tym badaniu procedura w niewielkim tylko stopniu wydłużała czas trwania wywiadu. Ankieteryzy ocenili, że dodatkowe zadania podczas wywiadu zajęły około 5 – 10% czasu jego trwania, choć podczas pierwszego lub nawet pierwszych dwóch wywiadów czas ten był dłuższy. Takie przedłużenie czasu wywiadu nie rzutowało, w ich opinii, na jego przebieg, w szczególności wystąpienie objawów znużenia lub zniecierpliwienia respondentów. Również dla ankieteryzy dodatkowe zadania podczas wywiadu nie stanowiły znaczącego obciążenia.

Raport z badania

Materiałami wykorzystanymi do przygotowania raportu z badania były: zbiór danych, przygotowane na jego podstawie dwa wspomniane rodzaje zestawień oraz transkrypcja sesji debriefingowej. Zasada pracy podczas jego przygotowania była identyczna, jak w przypadku scenariusza sesji debriefingowej z tą różnicą, że jako dodatkowy materiał jakościowy wykorzystywana była transkrypcja jej przebiegu.

Raport składał się z następujących części:

- (i) Opis procedury badania.
- (ii) Opis przebiegu badania.
- (iii) Uwagi do kwestionariusza jako całości. Obejmował on analizę czasu trwania wywiadu oraz częstość występowania wszystkich, wyróżnionych wcześniej problemów metodologicznych. Obie te informacje analizowane były także ze względu na podstawowe cechy respondentów: płeć, wiek, wykształcenie i kategorię miejscowości zamieszkania.
- (iv) Uwagi do modułu A jako całości – przygotowane według powyższego schematu.
- (v) Uwagi do poszczególnych pytań modułu A – o ile częstość występowania któregoś z wyróżnionych problemów wynosiła około 3% lub więcej. W tej części w szerokim zakresie wykorzystywane były zebrane dane jakościowe. Służyły one, jak wspomniano, szczegółowemu omówieniu, na czym polegają występujące w związku z poszczególnymi pytaniami problemy metodologiczne.
- (vi) Uwagi do modułu B jako całości.
- (vii) Uwagi do poszczególnych pytań modułu B itd.

W każdej z omawianych części zamieszczone zostały również nasze rekomendacje dotyczące zmian w kwestionariuszu i/lub instrukcji dla ankietera.

W celu dokładniejszego zilustrowania sposobu wykorzystania danych z badania, poniżej zamieszczamy przykładowy fragment przygotowanego raportu. W części szczegółowej dotyczy on wspomnianego pytania o używanie telefonu komórkowego do rozmów (pyt. PA1) oraz do wysłania wiadomości tekstowych (SMS) lub obrazkowych (MMS) (pyt. PA2).

MODUŁ A

Uwagi ogólne

W module tym wszystkim respondentom zadawano 8 pytań. Średni czas jego trwania wynosił 4 minuty (mediana: 4 minuty, dominanta: 3 minuty), czas naj-

krótszy 1 minuta, czas najdłuższy 18 minut, odchylenie standardowe 1,9 minuty. Pomimo zadawania wszystkim badanym takiej samej liczby pytań, uwagę zwraca znaczna rozpiętość czasu między czasem trwania modułu. Jest on jednak związany raczej z indywidualnymi cechami respondentów niż ich cechami społeczno-demograficznymi. Średni czas trwania modułu w wywiadach z ludźmi starszymi (65 i więcej lat) wynosi 5,13 minuty i jest niewiele dłuższy niż w wywiadach z młodszymi respondentami (3,6 minuty – 4 minuty). Podobnie wykształcenie słabo różnicuje czas trwania modułu. W wywiadach z respondentami z wykształceniem podstawowym trwa on średnio 4,7 minuty, podczas gdy w wywiadach z osobami bardziej wykształconymi 3,4 – 3,9 minuty. Jednakże w wywiadach z ludźmi starszymi i osobami z wykształceniem podstawowym zwraca uwagę stosunkowo wysoka wartość odchylenia standardowego czasu – wyraźnie wyższa niż w innych kategoriach wieku i wykształcenia. Wynosi ona odpowiednio 2,9 minuty i 2,4 minuty. A zatem w przypadku ludzi starszych i mających wykształcenie podstawowe zróżnicowanie czasu trwania tego modułu jest najsilniejsze. Stanowi to potwierdzenie wspomnianych wcześniej obserwacji ankieterów. Należy wziąć również pod uwagę, że do osób z wykształceniem podstawowym zaliczeni zostali uczniowie gimnazjów, a więc ludzie młodzi, dobrze obeznani z problematyką telefonów komórkowych i technik komputerowych.

Objawy znużenia lub zniecierpliwienia w tym module występowały bardzo rzadko – w 2,4% wywiadów, średnio w 0,5% pytań na 1 wywiad. Są one jednak wyraźnie częstsze wśród ludzi w wieku 65 i więcej lat: występują średnio w 1,5% pytań na 1 wywiad. (...)

Choć w porównaniu z innymi modułami moduł A nie był specjalnie trudny, to jednak problemy, jakie zaraz na początku wywiadu stwarza niektórym kategoriom respondentów, skłaniają do rozważenia przeniesienia tego modułu w inne miejsce w kwestionariuszu. Niewłaściwe wydaje się rozpoczynanie wywiadu od spraw trudnych, pokazujących niektórym respondentom, że nie dają sobie rady z wywiadem. W Polsce i być może w innych krajach Europy Środkowej część respondentów, słysząc o badaniu europejskim, i tak obawiała się, że udział w nim będzie dla nich zbyt trudny.

Uwagi do pytań

PA1-PA5. Ankieterzy zwracali uwagę, że pytania te niezbyt nadają się na początek wywiadu z dwóch racji: po pierwsze, ludzie, zwłaszcza starsi, nie mający styczności z telefonem komórkowym i/lub komputerem, mają poczucie, że to badanie ich przerasta, „nie jest dla nich”. Niektórzy z nich w ogóle nie wiedzą,

o co ich pytamy (w pyt. PA3 wystąpiło 2% odpowiedzi „nie wiem”). Po drugie zaś, kafeteria jest zbyt długa i tym samym trudna. Pierwsze pytania powinny uczyć roli respondenta, a więc również posługiwania się skalą, która w związku z tym powinna być krótka i prosta.

PA1, PA2. Wydaje się, że kafeteria w pytaniu PA1 może być myląca dla respondentów. Część spośród nich, która nie ma telefonu, może wskazywać odpowiedź „nigdy”, część zaś udzielać spontanicznej odpowiedzi „nie mam telefonu komórkowego”. Wskazuje na to stosunkowo wysoki odsetek respondentów, którzy **nigdy** nie używają telefonu do rozmów z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi. Hipotezę tę potwierdzają obserwacje ankierów. Niektórzy respondenci, którzy nie mają telefonu komórkowego zwracali uwagę na brak takiej możliwości, inni wybierali możliwość „nigdy”, jeszcze inni mówili „nie mam, a więc nigdy nie używam”.

Biorąc pod uwagę, że można nie mieć telefonu komórkowego, ale z niego korzystać, celowe wydaje się zamieszczenie na karcie respondenta możliwości „nigdy nie korzystam z telefonu komórkowego”. W takiej sytuacji potrzebna jest reguła przejścia do pyt. PA3. Niektórzy respondenci byli lekko poirytowani, kiedy zadawano im pytanie PA2, gdy wcześniej stwierdzili, że nie mają telefonu i go nie używają. Alternatywnym rozwiązaniem jest poprzedzenie pyt. PA2 wstępem „Niezależnie od tego, czy posiada P. telefon komórkowy...”. Wydaje się ono o tyle lepsze, że zdarzyło się, iż respondent, który spontanicznie najpierw stwierdził, że nie ma telefonu, przy następnym pytaniu przypomniał sobie, że od czasu do czasu wysyła SMS-y z telefonu kolegi. Taki przykład można zresztą zamieścić w instrukcji dla ankierów. Niewprowadzenie tych zmian stwarza ryzyko, że ankierzy, aby uniknąć irytacji respondenta, sami będą w pyt. PA2 zaznaczać odpowiedź „nie mam” (bądź „nigdy nie wykorzystuję...”) wówczas, gdy w pyt. PA1 respondent zadeklarował, że nie ma telefonu.

Niektórzy starsi ludzie telefonu komórkowego używają tylko okresowo, np. latem, kiedy wyjeżdżają poza miejsce zamieszkania. Trudno jest wówczas „uśrednić” częstość jego używania. Ponadto sporadycznie zdarzały się odpowiedzi „w zależności od potrzeb”, „raz na jakiś czas” itp., a także „od czasu do czasu proszę kogoś, aby zadzwonił z telefonu komórkowego w moim imieniu”. Wydaje się, że sposób zachowania ankiera w takich sytuacjach powinien zostać rozstrzygnięty w instrukcji.

Niektórzy respondenci na pyt. PA1 odpowiadali „kilkanaście razy”. Warto więc punkt 08 zmienić na „kilka razy lub częściej”.

Uwagi końcowe

Przedstawiona procedura badania nie jest jedynym możliwym sposobem połączenia badań pilotażowych i badań próbnych. Oprócz zaproponowanej przez CCT, inna stosowana niekiedy procedura polega na realizacji badania pilotażowego na marginesie badania próbnego. Niektórzy ankieterzy uczestniczący w badaniu otrzymują wówczas zadania pilotażowe, a ich wywiady wykorzystywane są zarówno do analiz metodologicznych, jak i „substantywnych”, właściwych dla badań próbnych. Jednakże procedura taka ma w warstwie metodologicznej podobne ograniczenia, jak każdy inny pilotaż. Liczba wywiadów objętych programem metodologicznym pozostaje niewielka i są one opracowywane wyłącznie w sposób jakościowy.

Podjętą się realizacji badania wstępnego ESS2 stanęliśmy przed następującym problemem: w jaki sposób opracować informacje o funkcjonowaniu pytań pochodzące z 500 wywiadów? Chodziło o taki sposób opracowania, który stwarzałby możliwość pełnego wykorzystania danych z tak dużej ich liczby. Standardowe zasady opracowania danych pilotażowych były bezużyteczne, gdyż co oczywiste, musiało to być opracowanie łączące podejście ilościowe z jakościowym. Na takim właśnie sposobie opracowania wyników polega istota przedstawionej procedury badania. Pod jej kątem przygotowane zostały narzędzia badawcze, zbiór danych i schemat analizy danych.

Przyjęty sposób opracowania danych pozwolił przekroczyć wspomniane, podstawowe ograniczenia standardowych badań pilotażowych. Na podstawie analizy danych z kilkuset wywiadów uprawnione jest formułowanie wniosków o rodzajach problemów metodologicznych narzędzia badawczego i zakresie ich występowania. W połączeniu z danymi „substantywnymi” (odpowiedziami respondentów na pytania kwestionariuszowe), umożliwiającymi ocenę przyjętej konceptualizacji problematyki badania, zastosowana procedura stwarzała możliwość pełnej, wieloaspektowej oceny przygotowanego narzędzia badawczego.

W związku z zastosowaną procedurą badania należy podkreślić dwie sprawy. Po pierwsze, okres realizacji badania, czas przygotowania zbioru danych, scenariusza sesji debriefingowej oraz przeprowadzenia tej sesji musi być skrócony do minimum. Chodzi o to, aby doświadczenia ankieterów z pracy terenowej nie uległy zatarciu. Dlatego też wymaga ona pełnej mobilizacji zespołu badawczego. Po drugie, zastosowana procedura jest dość kosztowna, a przynajmniej bardziej kosztowna niż niezależne przeprowadzenie badań pilotażowych i badań próbnych. Dodatkowe koszty związane są z wyższym wynagrodzeniem ankieterów za realizację wszystkich wywiadów (nie tylko pilotażowych), przygotowaniem

rozszerzonego zbioru danych, obejmującego także informacje „metodologiczne” oraz przeprowadzeniem i opracowaniem wyników sesji debriefingowej. Wydaje się jednak, że użyteczność zebranego w takich badaniach materiału w pełni rekompensuje oba wspomniane rodzaje nakładów.

Literatura

- Babbie, Earl. 2004. *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fowler, Floyd J. 1984. *Survey Research Methods*. Beverly Hills: Sage.
- Lutyńska, Krystyna. 1975. *Pilotaż „pogłębiony”. Koncepcja, realizacja i analiza materiałów pilotażowych*. W: Zygmunt Gostkowski i Jan Lutyński (red.) *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*, t. V. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- Sztabiński Paweł. B. 2001. *Europejski Sondaż Społeczny. Opis projektu*. „ASK” 10.
- Sztabiński Paweł. B. 2004. *Metodologia badania „Europejski Sondaż Społeczny”*. „ASK” 13.

HOW TO COMBINE PRE-TEST AND TRIAL STUDY? CASE OF EUROPEAN SOCIAL SURVEY 2004

Survey research used to be preceded by pilot studies. This article shows how one can combine two kinds of them, namely: pre-test and trial study. Pre-tests are carried out on small samples, and their results are analyzed in qualitative way. Trial studies are conducted on samples of several hundred cases and collected data are subjected to quantitative analyses. Original methodology established in pilot study for the ESS combines quantitative and qualitative analyses and allow to overcome constraints of taken separately pre-test and trial study.

